

„FEKETE KOLOSTOR“

Kuncz Aladár könyve

EZERKILENC SZÁZTIZENNEGY nyarán egy képzett, fiatal tanár-ember — tehetséges író és irigyelt életművész — hatodízben sietett fölkeresni csodálatos szerelmét, Párizst.

1919 tavaszán egy testileg-lelkileg összetört, nélkülözésektől, betegségektől megviselt, „félíg eszméletlenségbe tompult“ utas érkezett Budapestre. „Messziről, francia fogságból.“

1923 őszén a kolozsvári szerkesztőségekben már friss munkakedvvel egy európai műveltségű, előkelő ízlésű magyar író a gazdagon bontakozó erdélyi irodalmi élet megszervezésén fáradozik. Olykor napvilágot lát egy-egy szép novellája, finom esszéje, de még kevesen tudják, hogy ezek egy készülő nagy mű kipattant forgácsai.

1931 nyarán egy kétkötetes hadifogoly-napló jelenik meg, amelynek első kiadását úgyszólván napok alatt szétkapkodják s ugyanakkor a könyv ünnepelt szerzője egy pesti szanatóriumban váratlanul meghal.

Kuncz Aladár életének és a „Fekete kolostor“ keletkezésének főállomásait jelzik ezek az adatok.

KUNCZ ALADÁRT a mozgósítás híre egy kis breton faluban érte. Bárhogy sietett, már nem kapott vonatot hazafelé, a francia hatóság a központi hatalmak kinnrekedt többi alattvalóival együtt őt is internálta. Könyve internáltságának története a perigueux-i karantén, a noirmoutieri várbörtön és az ile d'yeui citadella megpróbáltatásain keresztül a hazajövetelig. Noirmoutier magyarul fekete kolostort jelent, innen a könyv címe.

Franciaország az internáltakat a háború egész tartama alatt valóságos fogságban tartotta, semmivel sem különb, sőt sok tekintetben súlyosabb viszonyok között, mint más ország a hadifoglyokat. Éppen ezért a „Fekete kolostor“ tárgya után teljes mértékben hadifogolykönyveink közé tartozik. A megjelenés sorrendjét tekintve utolsó, de irodalmi értékben összehasonlíthatatlanul első, sőt egyetlen.

A franciaországi internáltaknak és más országbeli hadifoglyainknak helyzetét egy rövid összehasonlítás élénken szemlélteti. Mindkét esetben hasonló testi-lelki szenvedéseknek voltak kitéve, sorsuk bizonytalansága egyformán gyötörte, a szökés gondolatával egyformán foglalkoztak; ritka és kevés örömeik is ugyanaz: egy kis szabadabb mozgás, bőségesebb, táplálék, humánusabb bánásmód. Nagyjából tehát azonos életformák között éltek szomorú napjaikat; az őrjítő unalom és kétségek ellen munkában, önmívelésben, színelőadásokban kerestek megnyugvást és feledést; évek során itt is, ott is új társadalom

alakul ki a régi mintájára. De végső, legfontosabb cél marad a nyomor, betegség, örület hullámai fölött is megtartani szerencsétlen életüket.

Ám sok tekintetben különbözik is az internáltak sorsa a hadifoglyokétól. Őket nem mint fegyveres ellenséget, de mint békés polgárokat (köztük nőket, gyermekeket és aggokat) tartóztatták le a francia hatóságok, nekik — mint a többi országban hasonló sorsra jutott idegen állampolgároknak — jelentkezés kötelezettsége mellett szabad mozgásra lett volna joguk. Ezzel szemben évszázados várbörtönökbe, földalatti kazamatákba csukták őket, sőt volt akit a párizsi humorral „panier á saladéinak” nevezett rabszállító kocsikon a hírhedt Conciergeriebe vittek, ott embertelenül megkínóztak s nem egyet közülök mint kémgyanusat a st. vincennesi árkokban főbelövettek... Fogságbaesett katonaságunk a katonai fegyelmet hajszálpontosan fenntartotta, az ellenséges parancsnokság tisztikar és legénység között különbséget tett. Ezzel szemben a francia hatóság az „interné civil” kategóriáján belül a három nemzeti jelszó közül éppen azt alkalmazta, amellyel helyzetüket csak súlyosbíthatta, t. i. az „égalité”-t. Ez az egyenlőség pedig abból állt, hogy valamennyiüket, tanárt, művészt, hivatalnokot, gróft, bárót és kisdíákot, becsületes iparost és pincért közös termekbe záratott verekedő, részeges hajósokkal, koldusokkal és csavargókkal, kiszolgált légionáriusokkal, akiknek kezéhez már a légióba jelentkezésük előtt vér tapadt...

A hatóság szemében valamennyien „indésirable”, nem kívánatos elemet alkottak, éppen úgy, mint ahogy a nép „négyzögletű fejű boche” titulussal tisztelte meg őket... Lassan, évek folytán aztán nemcsak a társadalom e salakjával lettek valóban egyek, de — mint szerző írja — a baglyokkal, patkányokkal, kövek alatt élő bogarakkal, férgekkel is ...

KUNCZ ALADÁR mindezt panasz, szemrehányás, vád nélkül mondja el. Nem színezi, nem nagyítja a dolgokat, egyszerű, az őszinteségnél is több közvetlenséggel írja „feljegyzéseit”. Az olvasó szánalmára, részvételére, fölháborodására nem appellál, nincs benne semmi páthosz... és különös! — az olvasó észrevétlenül mégis melléje szegődik, önként azonosítja magát a szerzővel és hőseivel, az események aktív részesévé válik, nem „látja”, „hallja”, de átéli az eseményeket, a fegyelmezetten, minden felindulás nélkül előadott ember telenségekre lelke egész hangszerelésével rezonál. Az író egy mondatnál hirtelen ellhallgat, a fejezet véget ér — s az olvasó alig bírja legyőzni a lelkében felvert vihart...

Könyvében egy helyt a következőket írja: „Néha megesett, hogy egy regény környezetétől, vagy embereitől napokig el sem váltam. Mintha teljesen átköltöztem volna világukba... Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény előmlését egy tájon, egy egyszerű falusi utcát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem... Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása

a magam számára...” Amily ideális olvasóról tesz tanúságot e vallo-
más, ugyanolyan kitűnő írónak mutatja könyve is. Ez a mesteri trans-
ponáló készség, hősei attitűdjét az olvasóba teljesen átplántáló képesség
Kuncz Aladár könyvének legmaradandóbb értéke. Igaz, minden
művészi alkotás személyes élményből születik, de ez az élmény
művészi értéké csupán abban az esetben válik, ha a művész a mű-
élvező számára ugyanolyan értékű élménnyé tudja alakítani. A leg-
magasabb költői hatás: nem kézenfogva gyámkodni az olvasó felett,
de szárnyakat adni neki, megütni lelke titkos húrjait, hogy a fegyel-
mezett szó, a mértéktartó kifejezés az olvasó lelkében végezze el azt,
amit az író átélt, de tolla le nem ír...

Olvasmányairól beszámolva, különösen Dosztojevszkij és Dickens
nevét említi többször. Ám e halvány utalások nélkül is könnyű fel-
fedezni, hogy a „valószínűségnek apró részletek festésével való vissza-
adását“ Dosztojevszkijtől tanulta, akinek idézi is Fdjegyzései-t a
halottak házából (talán a „Feljegyzések a francia internáltságból“
alcímet is ennek szembeszökő hasonlósága váltotta ki). Szelíd humorral
rajzolt alakjai pedig, mint Guillaume őrmester, Georges káplár,
Müller bácsi, Palvadoz úr, Ch. adminisztrátor stb., Dickens aranyos
szívű vagy elvetemült hőseire utalnak. Ez egészen természetes. Kuncz
Aladár annyira az irodalomnak és az irodalomban élt, hogy olvasmány-
élményeit egyéb élményei el nem fojthatták. Könyvében tiszta értékű
irodalmat nyújt akkor is, ha csupán naplójellegű történetet közöl.
Elég a „Fekete kolostornak“ csak egy-két lapját elolvasni, hogy ki-
tűnjék: szerzőnek mennyire szívügye volt az írás, különösen pedig
ez a könyv...

Kuncz Aladár nem folyamodott a hatáskeltés olcsó eszközeihez.
Sőt, úgy hiszem, szándékosan fékezte tollát s élet tompította. Jól
látta, nincs szükség túlzásra, színezésre; az ideget úgyis érzékenyebbre
feszíti a tudat, hogy ez a pokoli színjáték nem valahol a sötét Ázsiában,
de a művelt francia nemzet körében játszódik le... Könyvében
mindenütt, elejétől végig mentséget, magyarázatot, megértést keres
a franciák eljárására. Fogságbavetésükről megemlékezve, csak ennyit
mond: „mindenesetre nem volt szép a francia hatóságoktól...”

Ismételten kijelenti, hogy ők a fogságban nem gyűlölködtek a franciák
ellen, s éppen ezért „egészen érthetetlen volt“ az irányukban mind-
untalan megnyilatkozó gyűlölet. És könyve végén: „Gyűlölni népeket,
fajtákat nem tudok. A francia műveltséget, a francia népet továbbra
is szeretem. Sokat szenvedett ez az ország, ami sok mindent meg-
magyaráz ...“ Pedig milyen változáson ment keresztül már másfél
év alatt a szépség e fanatikusa! Attól a rajongó, életvidám huszon-
nyolc éves ifjútól, akit 1914 nyarán az internálótáborba kísértek s aki
egy „szép, friss, hamvas arcú fiatal lány“ csodálatában a sértésről
szinte meg is feledkezett, mikor a lány feléje köpött, — hol van az a
kiábrándult fogoly, aki 1915 karácsonyán már „egészen megöreged-
ett?“ Múltjával szembetalálkozva, úgy látja, hogy „az már a halott
Én, amely vigasztalódva, élvezetet keresve idegen sorsokhoz könnyen
társul és a képzelet világában otthonosan vándorol, de a boldogság
és a tiszta megelégedés mezőire többé már nem téved soha“.

A FOGSÁG legelviselhetőbb borzalma az egyformaság. Nemcsak a kép, de a zajok és a szagok is mindig ugyanazok voltak. „Soha sem történt semmi rendkívüli. Egyáltalában soha sem történt semmi.” És feljegyzései mégis két vastag kötetet tesznek ki. A visszaemlékezés hatalmas erővel sodorja magával, a kép egyre bővül, a fény behatol a legapróbb részletekbe s az olvasó, ki a könyv hullámaiba sodródik, az eseményfolyam görgetegébe vész, — végül is óriási lendületű, epikus cselekmény részesének képzeletét magát... A nekiáradó emlékezés olykor a szabatos előadás korlátait is lerontja, az író egyik szavát a másikba ölti, egy szó, egy arc új láncszemet épít, új képet tár fel, egész lebegő lépcsőzetet alkot, de ez a lépcsőzet leheletkönnyű, az olvasó öntudatlanul kalandozik az író után s az előzményektől ugyanolyan könnyedséggel tér ismét vissza... Az idő állt a foglyok felett s a könyv érzékelteti is a szörnyű változatlanságot. De százankétszázán szorongtak egy-egy táborban, a közös sors hamar összebarátkoztatta őket s minden új ismerős új regényhőst tárt fel. A „Fekete kolostor”-ról szóló visszaemlékezés nem egyedül a szerző életregénye. Az egész tábor, százak és százak regénye ez. Egyén és közösség úgy összeforrt, hogy minden változás mindkettőre kölcsönösen kihatott. Az egyéni szenvedés feloldódott a közös nyomorúságban, ez pedig elviselhetőbbé vált az egyforma rész vállalásában... Ez az összetartozás teremtette meg a noirmoutieri foglyok között a „fekete barát” alakját, az egymásrautaltság szimbólumát, amely Őket az ile-d’yeui foglyotáborba is elkísérte.

Az egyik internált, Zádori szobrász, a noirmoutieri várbörtön udvarán talált csontokból leheletfinom kidolgozású domborműveket faragott. Kuncz Aladár a nagy árvízben együvé sodort embertömegeből ahány figurát kiragadott, ugyanilyen tökéletes portréba formálva állítja elénk... A zsúfolt, közös termekben sorsa az emberi lélek olyan mélységeit, titkait, örvényeit és forrásait nyitotta meg előtte, aminőket más körülmények között soha meg nem ismert volna... A toliam alá tóduló számos példa közül elég lesz a nőies természetű dr. Herz portréját idéznem, mint szerző lélekelemző művészetének remekét. Ezek az arcok és alakok, amint Kuncz Aladár könyvében fölmerülnek, egyszerre s nagyon sokáig ismerőseinkké válnak...

S az arcok mellett száz meg száz feledhetetlen kép. Amikor az éhes, fáradt internáltaknak először adtak enni: „Én újságpapírt vittem oda, mert a kezemben mégsem tudtam volna tartani a forró főzeléket. Hatalmas adagot kaptam, aztán leültem egy rozsdás vaslapra és mohón, senkire sem nézve, egyenesen a szájamba habzsoltam a párolgó, ízes eledelt, amelyben még egész, zöldesszínű borsószemek is voltak.“ Változik a kép: a 16 éven aluli és 65 éven felüli internáltakat és asszonyokat néhány hónap múlva hazaszállították; szerző egy Kolozsvárra hazatérő öregemberrel szeretne hírt adni övéinek. Utolsó percig ismételted vele üzenetét, de a csöndes örült mindannyiszor rögeszméjéhez tér vissza: „— Megmondom, hogy értem zártak be. Mindenkit értem zártak be. Az egész háborút értem csinálták...” Kinek ne jutna eszébe a mesebeli szerencsétlen király, aki a boldog ember ingét keresi? Bejárta az egész világot, végre talál egy boldog

embert, de annak meg nincsen inge... Csoda-e a foglyok halálos rettegeése az örültségtől, amikor már nemcsak maguk között látnak örülteket, de az egész világ annak tűnik fel? Szerző egyszer orvosi viziten jelentkezett s az orvos konzíliuma ekként hangzott: „Budapest elesett. Az oroszok bevonultak az önök fővárosába”. ... Mintha mindenkit démon szállott volna meg. Kevés könyv akad, amelyben az emberi aljasság és a bomlott lélek csúf titkai oly félelmetesen tárulnának fel, mint a „Fekete kolostorban”, — de kevés író is, akinek erkölcsi emelkedettsége és alázatos tisztasága szerzőnkéhez fogható volna... A hadifogság az eddigi Írásművekben az olvasónak csak részvétét váltotta ki. Ezúttal a sötét keretből egy emberi lélek megigazulásának misztériuma is kiválik. Borzasztó könyv, de szavai a lelket jobba, emberiesebbé mélyítik...

AMILY TÁVOL ÁLLOTT az írótól, hogy tollával pusztán esztétikai célokat szolgáljon — mert könyve ennél több és jelentősebb értékeket képvisel —, éppoly távol állott az is, hogy céljait esztétikai fogásokkal, külső eszközökkel valósítsa meg. Éppen azért, amikor röviden írásművészete legfinomabb, legközvetlenebb hatású sajátosságára kívánok rámutatni, hangsúlyozottan belső, lelki kényszert, nem pedig valami külső, irodalmi sablont emelek ki. A tárgyak megjelenítésére gondolok. Fogságbeli életük annyira képzetes volt, hogy egyedüliségükben mindent étellel akatak felruházni. Így lett a perigueuxi padlásotthon ajtajából a padlás szeme és tüdeje, amelyen át fényt és levegőt kap; egyik internált társa, egy hői cipész, a Párizsban gyártott fehér selyempöcskéket idézi s ő mindjárt úgy látja, „mintha fehér galambok csapata szállt volna köréjük”. Mikor végtelennek tetsző várakozás után megérkeznek az első hazai levelek, „nem is leveleknek, élő lényeknek” érezte őket. „Nemcsak százszor elolvastam, hanem megfogtam, tapintgattam, az ajkamhoz érintettem Őket.” Egyszer betérhettek egy kis kocsmába s hasonlóképpen lelkesedtek az asztalokért és székekért. „Egy igazi szék! Olyan régi, becsületes formájú szék, amilyenhez otthon voltunk szokva! Valaki felemelt egyet belőlük s mi köréje sereglettünk, simogattuk, ölegettük.” Idővel templomba is eljárhattak s ott felfedezve egy fából faragott mosolygós arcú kis Mária-szobrot, legelőször is azt állapítja meg, hogy „olyan mintha élne.. .” Vízhardáskor néha kifekhetett a fűbe. „Köröskörül mező és fénylő, ragyogó csend, amelyben, nem tudom, néha a szélmalom zúgása hallatszik-e, vagy darázs repül el? Néha azt hiszem, valóban ló vagyok és szeretnék fűből, falevélből enni.. .” Ez már nem a tárgyak megszemélyesítése, de felolvadás a tárgyakban. Belső kényszer, feltétlen parancs, kétségbeesett erőfeszítés, igyekezet az élet körülöttük annyira összeszűkült kereteinek kitágítására. Joggal idézhetjük e helyütt szerzőnek más vonatkozásban használt, de a fentiéket is megvilágító következő megjegyzését: „Lehet, hogy az egész csak a magam lélekállapotának sajátos megnyilvánulása volt s akkor mindent, amit elmondok, csupán ebből a szempontból kell tekinteni.”

A szerény hang az író műhelyét leplezi. Ezekben a képekben

nemcsak a maga, de az egész fogolytábor lélekállapota tükröződik, éppen úgy, mint a jószág gyakorlásában, amikor például a foglyok a náluk is nyomorultabb öreg Loló kutyáról életük veszélyeztetésével is gondoskodnak, — de ez az ösztön csak benne vált tudatossá s kifejezést is első ízben az ő tolla alatt nyert.

KUNCZ ALADÁR nem sietett fogsága történetének megírásával. Éppen úgy nem sietett ezzel, mint ahogy a háború előtt is, amikor pedig az irodalmi kör, amelyhez tartozott, ugyancsak bőven ontotta kiadványait — beírta egyetlen novelláskötet kiadásával... Munkáját nem zavarták, nem sietették az évekkel ezelőtt oly gyors tempóban jelentkező hadifogolykönyvek. Bizonyára fölényesen és joggal számított arra az időhöz, napi divathoz nem kötött aktualitásra, melyet az igazi művészi munka megjelenése pillanatában úgyis megteremt magának. A hadifogolykönyvek íróit a megrázóan tragikus élmény szédítette írókká, Kuncz Aladárt azonban, ezt az egész életében könyvek és írók világában élt, úgyszólván teljesen a kultúra fényében sütkérező, de szinte egyetlen nagyobb írás nélküli „hőmmé de lettres“-t végre a könnyen elszálló ihleteken túl hatalmas, méltó alkotásra kényszerítette.

Kuncz Aladár éppen csak könyve megjelenését érte meg, s csak nagyon rövid ideig élvezhette a lelkes fogadtatás örömét. A végzet úgy akarta, hogy e minden bizonnal élete főművének tervezett könyv egyúttal utolsó munkája is legyen... Sorsa mégis kegyes volt hozzá, hogy művét megírni engedte. A szerkesztői asztal, honnan csupa gondosan megválogatott, ízlésén és lelkiismeretén megmért írást küldött szerte a világba, hűtlenül, hálátlanul, nagyon hamar elfelejtette volna egykori gazdáját. Kuncz Aladár vállalta az erdélyi irodalom megszervezésének és a csonkahazaival szoros kapcsolat teremtésének feladatát, és ezt fényesen be is töltötte. Vállalta kéziratok olvasásának aszkétikus munkáját, amikor pedig gyakran érezhette, hogy nem egynél sokkal különb eredetűt alkotna... Am az is lehet, hogy szerkesztői asztal mellett, e kéziratokban is megtalálta ugyanazt az örömet, amit élete nagy olvasmányélményeiben, s az átadás gyönyöre háttérbe szorította a teremtés kínzó gyötrelmét — Végre azonban szerkesztői ollóját mégis csak felváltotta az írói tollal. Az utolsó percben váltotta fel...

Párizs szépsége, Nyugat termékenyítő kultúrája, a könyvek varázsa, a francia nyelv zenéje évekig tartotta igézetében a fiatal Kuncz Aladárt. De csak lelke remegett, alkotókedve tétlenül maradt. A fekete kolostorban töltött évek vezették el a költészet maradandó virágait termő östelevényhez: a szenvedéshez.

BISZTRAY GYULA